

Urbanik Tímea

Az íratlan olvasatának nyomai a történetek között

Mészöly Miklós: *Saulus* – Nádas Péter: *Egy családregény vége*¹

„Kell az áldozat, hogy elveszítsük magunkat, és megtaláljuk az azonosságunkat.” (Mészöly Miklós)²

„A história a historiákban ragadható meg.” (Thomka Beáta)³

„A mester szövegében el lehetett olvasni az íratlant.” (Nádas Péter)⁴

„...minden történet – hatástörténet.” (Balassa Péter)⁵

A hagyomány továbbadásának, az átörökítésnek, az újramondásnak, az ismert elemek újrendezésének példájaként is említhető e két regény. Egy lehetséges értelmezésben az *Egy családregény vége* írója által mesternek tekintett Mészöly Miklós munkássága, kiemelten a *Saulus* című regénye képezi e hagyomány megkülönböztetett fontosságú részét. Nádas Péter olvasta a mester szövegét és olvasatának nyomai az *Egy családregény vége* szövegében is felfedezhetők.⁶ Ezen nyomok nyomába eredt olvasatom az irodalomtörténeti szempontból is fontos mester-tanítvány kapcsolat lehetséges megfogalmazásai, párbeszédei és esetleges elszólásai után kutatva.

Nádas Péter sokszor, sokféleképp reflektál a Mészöly-hatásra. Az Osztrák Állami Díj, az Európai Literatúráért átvételekor, 1992. május 5-én Bécsben előadott beszédében így fogalmaz: „Mészöly Miklós lett a mesterem, akinek Albert Camus volt a mestere. Az európai irodalom titkos kapcsolatok és rejtett összefüggések szövevényes rendszere.”⁷ Több interjúban is beszél Mészölyhöz fűződő tanítványi és emberi kapcsolatáról, élettörténetük közös pontjairól, mint amilyen például a Kisorosziiban való egymás mellett élés.⁸ Az élettörténetek másfajta találkozási pontjai mutatkoznak meg a Nádas-bibliográfia Mészölyt is érintő tételeiben, közös szereplések, utalások formájában. A kapcsolat írásos és publikált nyomai 1968-ban kezdődnek a személyes kapcsolat felvétele előtt, mikor Nádas több Mészöly műről jelentett meg recenziót a Pest megyei Hírlapban.⁹ A *Filmről* írott 1976-os recenzió már beépül egy későbbi Mészölyről szóló esszébe, s ezzel

¹ A szövegben szereplő oldalszámok a következő kiadásokra vonatkoznak: S- Mészöly Miklós: *Saulus*. Jelenkor, 1999. Cs- Nádas Péter: *Egy családregény vége*. Szépirodalmi, 1981.

² Mészöly Miklós: *Saulus*. Jelenkor-Kalligram, 1999. 8.

³ Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*. Kalligram, 1995. 20.

⁴ Nádas Péter: *A mester árnyéka*. In: N. P.: *Talált cetli*. Jelenkor, 1992. 245.

⁵ Balassa Péter: *Nádas Péter*. Kalligram, 1997. 110.

⁶ Az idézett monográfiában Balassa Péter több „közös” motívumra felhívja a figyelmet, különösen a vér és a bárány szimbolikáját tartja fontosnak. Az *Egy családregény vége* szakirodalmában Rugási Gyula (*Apokrif történet*. Vigília, 1987/15.) és Vári György (*És beszél el fiaidnak*. Kalligram, 2002/10. 82–92.) írásaiban szerepel még Mészöly *Saulus*-ára való utalás, főként Rabbi Abjattárral és a Törvény-értelmezéssel kapcsolatban.

⁷ Nádas Péter: *Egy író titkos önarcképe*. In: Uő: *Talált cetli*. 249.

⁸ Az *Egy családregény vége* is Kisorosziiban íródott.

⁹ Nádas Péter: *Jelentés öt egerről; Három burgonyabogár; Saulus : Mészöly Miklós új regényéről*. Pest megyei Hírlap, 1968. febr. 29. 4.; aug. 3. 3.; okt. 27. 4.

kezdetét veszi a Mészölyről, Mészölyhöz írott esszék, köszöntő és értelmező írások remélhetőleg nem lezáruló sora.¹⁰ A hatás vállalt, tudatos, s a nádas saját hang kialakulásának, az önazonosság megtalálásának fontos állomása. E hatás tettenérése és dialógusba hozása Nádas eddigi életművével kapcsolatban fontos, elvégzendő feladat. Számomra a *Saulus* és az *Egy családregegy vége* című regények közötti párhuzamok, Nádas regényének lehetséges válaszai a „saulusi” kérdésselvetésekre, az a rejtett, mélyvízi dialógus a vizsgálendő, mely a mester-tanítvány kapcsolatról szóló beszédhez is nyelvet talál. A családregegy a Mészöly-hatást megjelenítő és egyben részlegesen lezáró alkotás is. Nádas a Mihancsik Zsófia által készített interjúban 1997-ben a következőket mondja: „A *családregegy* a Mészöly általi fegyelmezett mondat-elképzelésből származott.” és „A *családregegy vége* után kiléptem a Camus, Beckett, Mészöly vonalból.” Azonosítás, azonosulás, önmaga tettenérése, szintézis és továbblépés mind jellemzi a családregegyt irodalomtörténeti, hatástörténeti és tematikai szinten is. Nádas korábbi novelláinak és a Mészöly-hatásnak az ötvözete jön létre a családregegyben. Nádas monográfusa a Mészöly-hatást a következőkben határozza meg: „Mészöly szellemi jelenléte a leírás és a pontosság, illetve a variatív átírások gyakorlatában az érzéki beszédmódban, továbbá a metafikciós reflexió kérdezésének, kételkedéseinek éthoszában érhető tetten.”¹¹

Emellett Balassa Péter Nádas családregegyének közvetlen felmenőjeként jelöli meg a *Saulust*.¹² Beszédes családtörténeti metafora ez, bár Nádas regényében nem a közvetlen felmenő a hagyomány igazi átörökítője és hordozója, hanem a nagyapa, s az általa elmondott származástörténetben az is a tradíció része, hogy a nagyapa adja át a történetet az unokának. A nagyapának már van távolsága, rálátása a saját életére, az apa olyannyira bele van bonyolódva az eseményekbe, hogy apának lenni sincs ideje. Az apák nemzedéke a fiúk számára ambivalens, a szemben- és ellenállás mellett az erőteljes vonzódás terepe is. A történetbeli nagyapa apjáról csak az unoka, Simon Péter apja beszélhet. A történetbeli kisfiú apjához fűződő viszonya elsősorban nem nyelvi, hanem a látás, tapintás, szaglás érzékterületeihez köthető. Az apa látványa, borostás arca, szaga „mondja” el az apa történetét, aki megjelenik néha, de nem vesz részt a kisfiú életében, mindennapjaiban. Hiányát a kisfiú az intenzív testi kontaktussal igyekszik pótolni. A hiány ellentétjeként a nagyapa haláláig folyamatosan jelen van, testi megjelenése az apa ellentéte a gyermek szemében, aki gyakran taszítónak látja az idős testet. Mégis ő az, akiről a kisfiú mikromegfigyeléseket szerez.

A regényben megjelenő hagyományátadási formák közül az érzéki-tapasztalati és a nyelvi a két legfontosabb. A kisfiú számára az érzéki tapasztalás tűnik elsőrendűnek. A nagypapa tudja ezt, a családtörténet átadása közben többszöri tiltása: „Ne nézz!” erre vonatkozik. A látás egy másik formáját hivatott elérni a nagypapa elbeszélése, egy olyan belső látását, melyben az elbeszélte történet láthatóvá válik. „Persze nem értheted, hiszen te ezen a kapun már be nem léphetsz, megkeveredett, nem visz be már a véred, csak éppen annyira, hogy benézz. De azért nézz be ide.” (Cs, 99–100.) s ezt követően hangzik el a név magyarázata, melynek jelentése az „Úrral” történő kommunikációra való képesség, hallás és „meghallgattatás”. A látás és hallás, a látvány általi kommunikáció,

¹⁰ Nádas Péter: *A filmszerzéség áruhájában*. Könyvvilág, 1976/5. 19.; M.M. In: *Talált cetli*. Jelenkor, 1992. 234–240.; *A mester árnyéka*. uo.: 241–246.; *Mészöly idegen anyanyelvén*. In: *Kritikák*. Jelenkor, 1999. 179–182.; *Antiromantikus, szuperszemélyes, értelen, antinacionalista patrióta*. ÉS, 2001/3. január 19.; *Mészöly Miklós halálára*. Népszabadság 2001. július 24.; *Sebzett ember*. ÉS, 2001/34. sz. 2001. augusztus 24.

¹¹ Balassa Péter: i. m. 86.

¹² Uo.

a hallás útján létrejövő látvány a kisleány fő megismerésformáivá válnak. Az átadás fontos, nyelv előtti formája a nagypapával való együttlélegzés, mely az azonosulás révén a pillanatnyi egységérzet létrehozója.

Mindkét regény értelmezhető az identitáskeresés, a személyiség megalkotásának és változásának folyamataként. Mindkét esetben az emlékezés nyomozási technikája érvényesül, az elbeszélés egyes szám első személyben történik. Valamiféle azonosság megtalálására törekednek az elbeszélők, pontosabban a változás tettenérésére. Saulus, az ösztöveleti nyomozó, akinek a figyelme egyre inkább befelé fordul, az üldözés új formája, ön maga tettenérése válik fontossá számára, mely az azonosság és változás kérdéseit is felveti. A nyomozás és a tettenérés a megismerés szinonimái is a mézőlyi életműben.

Az identitás egy erős, határozott vonásokkal felrajzolt korpék előtt, mellett rajzolódik ki mindkét esetben. A politikai érdekekbe és kényszerekbe mindketten másképp vannak belebonyolódva, a helyzetük által létrejövő közvetlenség és közvetettség vet fényt a szituációk abszurd voltára. Meghatározó fontosságú háttér a család, melynek a két emlékező leginkább a hiányával szembesül. Saulus és Simon Péter egyaránt gyökértelen módon élnek az adott társadalomban. Mégis a gyermekkori emlékek Saulus motíválói egy-egy fontos párbeszédre. A vak koldus történetét így ismeri meg, mely előrevetíti és értelmezi is az elbeszélte történet befejezését. S az Istefanossal történő dialógus és tanítás is a gyermekkori vidék, Tarsusz nyelvjárásának felismerésével indul. Így lesz részese Istefanos tanításának, mely egyben tovább értelmezi a vak koldus és Saulus történetét.

Simon Péter a gyermekkor idejét, közérzetét és befejeződését beszéli el. Az emlékezés az, amely az élettörténeteket megjeleníthetővé teszi, történetté rendezi. A nyomozó és a gyermek nézőpontja sajátos körön belüli kívülséget teremt. A főszereplők a rend, rendszer részesei, de létrejövő vagy eleve meglévő távolságuk külső rápillantást is enged az eseményekre. Saulus a rend fokozatos felbomlását tapasztalja magában, ennek nyomai után kutatva emlékezik. Simon Péter a gyermekkor organikus egységérzetéből fokozatosan kilépve találkozik a struktúrák különböző formáival.

A regény sors-történetének térmetaforái a *Saulusban* a Vicus Rectus, „Hosszú, egyenes utca, igazi Vicus Rectus, csupa nyitott kapuval, aztán valami napsütötte pusztá, az éggel, ahová az utca vezet.” (S, 158.) a *családregényben* a csigaház, mely üres és roppan. Míg a *Saulusban* a Mészárosok zsákutcájából a Vicus Rectus látomásáig jut az emlékezés, a *családregényben* más módon számolódik fel a rend, a ház, a struktúra, a család, az én, folyamatosan roppan az üres csigaház.

A két regény motivikus párhuzamai elsősorban a családregénynek a hagyományozódást a legerősebb fénybe állító részében, a nagypapa elbeszélte családtörténetében találhatók. E párhuzamok tulajdonnevekhez kötődnek Rabbi Abjatár, Ráchel és a Khedron völgyének szerepeltetésével. Nádas a regény fordítóinak segítségével összeállított jegyzetapparátusában Rabbi Abjatár és a Khedron völgy vonatkozásában jelzi is a Mézőlyműhöz való kapcsolatát Mézőly-parafázisként tüntetve fel a családregény egy-egy mondatát.¹³ Mindkét tulajdonnév a nádas családtörténetben is szereplő Jézus-történethez kapcsolódik, más és másféle háttérként. Ahogy Rabbi Abjatár a *Saulusban* is a Törvény képviselője, az ő döntésére, ítéletére vár Cirénei Simon, aki nem ismerte fel Jézust. Jézus tekintete szólt hozzá, de ő nem értette meg a látványt. A családregényben kiemelt fon-

¹³ Balassa Péter: i. m. 151–156.

tosságú ez a rész, mert a regény mottójául választott idézetet, János apostol szavait értelmezi. „*És a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt.*” (János I. 5.) A meg nem értés eseményét leíró és értelmező körmondat a következő: „Egy pillanatra, míg valahová taszítják, lökik, látja a középső meztelen szemét; nem a szemet, csak a pillantás fényét rögzíti; és amikor sötét, forró szobájában imádkozik, s várja a hírt, hogyan vélekedik a történetekről a Szanhedrin és Rabbi Abjatar, és imádkozik, azt kéri imáiban az Úrtól, hogy világosítsa meg elméjét a történetek felől, akkor a nagy sötétségben, amiben fuldokol, néha felsejlik ennek a pillantásnak a fénye, de nem érti a fényt; Simon nem érti, sötétsége a fényt nem tudja befogadni, pedig a fény a sötétségben világít; abba kéne kapaszkodnia, abba a fénybe, de ő nem érti és világosságért imádkozik az Úrhoz, de közben nem veszi észre a fényt, annak tekintetnek a fényét, amit az Úr elküldött.” A regényben a legdominánsabb, leggyakrabban szereplő szín a fekete, amely legtöbbször az ellentétpárja nélkül szerepel, s így a regény a mottóban megfogalmazott állítást ismétli meg. Fekete a nagypapa szája, a nagymama kendője és végül ruhái, a rettegett, lefüggönyözött kocsi, és tagolatlan, puha, folyékony az a fekete, amely a halált jeleníti meg. Az emlékezés terében a sötét, a vele való szembenézés a tét, amely hasonlóan kíméletlen tett, mint Saulus esetében a totális fény. A gyermek örökségképpen a hiányokkal, a család teljes eltűnésével áll szemben, mintha a gyermekkor hagyományos értelemben vett képeinek inverze nyerne megfogalmazást. Az ellentétpár másik tagja, a fény, a világosság a természetben, az empirikus tapasztalatokban és a hagyományban jelenik meg. Legerőteljesebben, mint leginkább nyelvi megfogalmazásban a nagypapa elbeszéléseiben szerepel. A nagypapához is eljutott az a fény a saalfeldi lószaros úton, ahol a már kívánt halál helyett életben maradt. Innen ered a nagypapa jelmondata: „Haljunk meg, hogy megmeneküljünk!”, s a Pál apostol egyik alapgondolatára épülő parafrázis, melyet Nádas a fordítóknak készített jegyzetekben is jelez: „És már tudtam, hogy a sorsom nem a halál, mert akkor haltam meg, amikor születtem, s amikor majd meghalok, az életem következik.” (Cs, 115.) S itt az a szerkesztés- és gondolkodásmód is megfogalmazást nyer, mely az ellentétek egymás mellé helyezésével hoz létre állításokat. A fény-árnyék oppozíció mellett megjelenik az élet-halál ellentéte, egysége. A gondolat a *Saulus*ban is jelen van Istefanos tanításában, mikor a kút melletti találkozásakor letör egy tamariszkuszágat: „Mint egy igazi *sófer*, megismételte a mozdulatot: fölemelte, újra visszafektette a földre az ágat. És én tényleg csak akkor értettem meg: hogy előbb le kell törni, csak akkor találkozhatnak az árnyékával.” (S, 112.) Hasonló kijelentést tesz Saulus egy kitépett fecskeszárnyal kapcsolatban: „előbb el kell égetni, hogy újra megtanuljon repülni.” (S, 62.) Az ellentétekre vagy gyakran azok egységére épülő logika, mely a kinyilatkoztatásszerű tanításokat, életbölcseéseket, illetve az empirikus tapasztalatokat is jellemzi, mindkét regény sajátja. A világosság-sötétség oppozíció a *Saulus* egyik alappillére. Plasztikus megfogalmazása ennek a regényt létrehívó vízió leírása: „Eredetileg úgy élt bennem, mint napverte pusztában az egyszál fa, a maga árnyékával. Olyan keskeny vízió volt ez, mint Camus műveiben az ablakrésen besütő fénysugár. Ebben a sávban akartam berendezkedni. És hogy az egész szerkezet ilyen szikár legyen.”¹⁴ De Mészöly a világosság, a fény értelmezésében továbbmegy, s eljut „A fény is csak takarás?” kérdéséig, mely dilemmához a Camus műveiről szóló esszéjében újra visszatér értelmezve azt: „Az igazi tét, amit a létezés leckéül felad, hogy személyessé tegyük a személytelent: a takarást nyitottsággá.”¹⁵ A *Saulus*ban megjelenő vakság is a látás egyik formája.

¹⁴ Mészöly Miklós: *Az intranzigencia térképe*. In: Uő.: *A pille magánya*. Jelenkor, 1989. 224.

¹⁵ Mészöly Miklós: *A világosság romantikája*. In: Uő.: *A tágasság iskolája*. Szépirodalmi, 1993. 112.

Az ellentétek egymás mellett léte, sőt kereszteződése sajátos mellérendelő szerkesztésmódot hoz létre, mely az adott struktúrák rendjét és felbomlását, újrendeződését egyaránt hivatott érzékeltetni. A fogalmak viszonylagosítása, az ellentétek egységbe rendeződése az egyes elemek újraértelmezéséhez vezet. A nádasi rendszerben megjelenő struktúra oppozíciói, a fekete-fehér, az igen-nem a pólusok szélsőségeit jelenítik meg. A fekete-fehér az emlékezésben többször előkerülő különböző ájulási jelenetek kísérője, a kisfű az öntudatvesztés előtt, illetve annak határán a fekete-fehér padlóköveket látja. E kövek gyakran játék teréről is szolgálnak, a rajtuk való közlekedés szabályrendszerével, melyben az egyes színekhez általában egy-egy irány kapcsolódik. Az ájulás előtt a rendből, struktúrából való kizuhanás megjelenítője ez az oppozíció, mely a világosság-sötétség párral is kapcsolatban áll. Mindkét emlékezésben az utolsó kép: fordulás, szédülés a meglévő rend és rendszer elemeire bomlása és a belőle való kizuhanás megjelenítője. Mindkét regény elbeszélője az öntudat határáig szól, az öntudat – valószínűleg időleges – megszűnéséig. A történetek zárlata többféle módon kiegészülhet. *Saulus*nál a bibliai történet, illetve szorosan a szövegnek maradvá vák koldus története a garancia a „találkozás” megtörténéseire. Nádas szövegében az emlékezés technikája szavatolja az elbeszélő „életben maradását” a motivikusan visszatérő ájulásjelenettel. Az elbeszélői hang elnémulása az addig érvényesített nézőpont megszűnését is hivatott jelezni, a rendszerből való kiszédülés valami más létrejöttének ad teret. Az ellentétek határainak elmosódásával, a végső határhoz való érkezés megfogalmazásaival mindkét szerző él. Ennek találó megfogalmazása a *Saulus*ban, mikor az elbeszélő a sötét véglegességét a fény véglegességéhez hasonlítja: „Lent a kútnál már végleges volt a sötét; a fény lehet ilyen végleges a láng belsejében. Ami ennyire fokozhatatlan, vajon különbözik is?” (S, 108.)

A másik motivikus ismétlődés Ráchel nevében, illetve a név jelentésében tűnik fel. A név jelentése ’anyajuh’, mely újra a *Saulus*beli vak koldus történetére és rajta keresztül Saulus történetére utal. Az *Egy családregény végében* Ráchel a családtörténet szereplője, „ősanyja”, Cirénéi Simon egyik fiának, Rufusnak a felesége, aki benne „a szépséget akarja, a megfoghatatlant a megfoghatóban” (Cs, 109.), ők a családtörténet első körének, a szépségnek a megjelenítői.

A Jézus-történet mindkét regény elő-, illetve háttértörténeteként szerepel. Saulus tanúja a kihallgatásnak, jelen van a tárgyaláson, de csupán egy résen keresztül lát rá az eseményekre. Jézus neve nem mondódik ki, az áruló rabbiként említi az elbeszélő, s az ő templomi nyomozóvá válása is ettől a négy évvel az elbeszélés ideje előtti eseménytől számítható. Az *Egy családregény végében* még szervezettebben beépül a Jézus-történet. A mottót értelmező történetben Cirénéi Simon találkozik Jézussal, s a hal, bárány szimbolikája is a bibliai történetre utal. Nisan tizenötödike – Jézus keresztre feszítésének napja a zsidó naptár szerint¹⁶ – a találkozások ideje: ebben a hónapban találkozik Saulus a vak koldussal, Simon Jézussal, Rufus Ráchellel.

Khedron völgye mint helyszín mindkét regényben megjelenik a Jézus-történet „fokozhatatlan” háttereként. A *Saulus*ban a kutyák kergette és elpusztított róka a Khedron völgyéből szalad elő. Az eseményt csak Saulus látja és a kapunál pihenő hajcsárokkal a széder-este egyik hagyományos történetének elmondásával, újramondásával, az *Egy gödölye történetével* próbálja értelmezni a látottakat. Rabbi Abjatár szobájának leírásakor is szerepel a völgy mint fontos látványelem: „És a világitás is szokatlan itt. Éppen szembe-fut az ablakkal egy oszlopos csarnok. Ahogy pontosan az ablak négyszögébe illeszkedik,

¹⁶ utal rá Nádas a jegyzetapparátusban: Balassa Péter: i. m. 153.

valószerűtlenül beárnyékolja, de ugyanakkor ki is tágítja a szűk helyiséget: mintha sorfalak közé ékelt, üres pályára nyílna kilátás. A célvonalnál csillogó fémlapokkal borított mellvéd, ott kezdődik a Kedron-völgy szakadéka.” (S, 47.) Saulus egyik álmában Abjatár meglopja a Khedron vizét. Istefanos megkövezése is a Khedron völgyében vagy annak közelében történik. A völgy és mellette elhelyezkedő Olajfák hegye a várossal egy szakrális tér megjelenítői. Abjatár a Törvény képviselője, aki a szakrális, szent tér részese is és az események hivatalos értelmezője is.

A szakrális tér és idő nem csupán háttérül szolgál a regényeknek, hanem a hagyományátadás lehetőségét is magában rejt. A szakrális történet és helyszín mellett az idő az, amely mentén megfogalmazást nyernek a történetek. Egy kitüntetett idő, a szent idő egyik eseménye a pászka ünnepe, a zsidó húsvét, s annak rituáléi képezik az elmondott, újramondott, ismételt történetek keretét. „Minden vallási ünnep, minden liturgikus idő azt jelenti, hogy valamilyen mitikus múltban, a »kezdeti« időben lezajlott szakrális eseményt újból jelenlévővé tesznek. Az ünnepen való vallásos részvételhez hozzátartozik, hogy kilépünk abba a mitikus időbe, amely ebben az ünnepben újból jelenvalóvá válik.”¹⁷ Az ismétlés és az emlékezés folyamatosságát biztosítja az ünnep. Balassa Péter Mészöly és Nádas egy közös vonását így fogalmazza meg: „Mindkettőjüknél számíthatott nagyon különböző alkatuknak egy közös vonása: történetiségben való gondolkodás erőteljessége, a történet mint emlékezés és emlékeztetés szembesítő és megtartó erejébe, éthoszába vetett hitük, egy feledésre épített kultúra és társadalom körülményei között.”¹⁸

Az elbeszélők emlékező pozíciója, az emlékezés mint élettörténet is e gondolkodásnak megfelelő forma. Saulus egyetlen gyermekkori emlékében az apai tanítást eleveníti fel: „De még a pillantásomat is kerülte vacsora alatt, csak utána kérdezte meg: „Gondolkoztál?” Azt feleltem, igen. „Én nem gondolkoztam – mondta. – Emlékeztem.” S akkor egyszerre rádöbbsentem a kicsiségemre. A zsámoly, amelyen ültem, cédrusfából volt, még dédapám idejében vágták ki a hegyek között, több mint száz éve úsztatták le a síkságra, de azóta is ugyanazon a helyen állt a szobánkban, a fal mellett, szemközt egy ötszögű vakablakkal, ahol apám őrizgetett néhány anyámtól maradt dísztelen övet, homlokkötőt.” (S, 137–138.) Saulus kicsinységét, alázatát a hagyományt képviselő tárgyak és történetük hozza felszínre. A látvány, a tárgy magában hordozza a tanítás lehetőségét. Saulus az apai tanításnak megfelelően emlékezik. S ezt teszi Simon Péter is belsővé téve a nagyapai mintát. „Vége nincs, majd benned folytatódik és te tovább mondhatod. Ha tudod.” (Cs, 145.) mondja a nagyapa a történetmondás során. A folytatás és ismétlés részei az emlékezésnek, Simon Péter az emlékeztörténetével a nagyapa nyomába lép. Az ismétlés a tanítás és a folytatás alapstruktúrájához is hozzátartozik. „Együtt mondtuk a nagyapával, míg megtanultam, s aztán mondhattam egyedül.” (Cs, 164.)

A pászka ünnep és a hozzá kapcsolódó széder este a Jézus-történethez is kapcsolódó idő, hiszen a keresztrefeszítés ideje is egyben. Emellett a hagyományátadás egyik legfontosabb ünnepeként tartják számon, s mindkét mű a pászka ünnepet tartotta alkalmasnak a hagyományozódás kérdésének körbejárására, de más-más hangsúlyokkal. Saulus emlékezésének kronologikus ideje is ettől az időtől számítható. A pészách ünnepnek, az Egyiptomból való kivonulás ünnepének sűrű összefoglalását adja Saulus: „S elmondod többször is, egymás után: „Nisán hónapja van. A kovásztalan kenyér ünnepe van. A páskabárány vére már kifolyt, a vérrel bekenték az ajtófélfákat... A vér fölszáradt már,

¹⁷ Mircea Eliade: *A szent és profán*. Európa, 1987. 115.

¹⁸ Balassa Péter: i.m. 75.

a vér sose száradhat föl. Nyolc napig gondolsz most rá, hogy kijöttél Egyiptomból. Amikor eszed a bárányt, akkor is a menekülésre gondolsz. Állva eszel és sietve, saruval a lábodon és bottal a kezeden, mert nem feledkezhetsz meg róla, hogy a bosszuló angyal megfeledkezett rólad. Azért vagy itt, hogy sose felejtss el. Azért vagy itt, hogy őrködj, hogy se a házakban, se a határban ne legyen semmi kovászos, semmi tisztátalan, semmi szentségtelen. Maccóth, maccóth! Kovásztalan kenyér ünnepe. Így rendelte az Úr.” (S, 9–10.)

Mikor Simon Péter megkérdezi nagyapját, hogy milyen volt az ő nagyapja, a nagyapa elérkezettnek látja az időt, s épp a szombat-idő, a széder este beálltakor kezdi el mesélni a család történetét, Péter származástörténetét. „A széder-ünnepen a gyermek azáltal tanul meg „mi”-t mondani, hogy beavatják egy olyan történetbe és emlékezésbe, amely formába önti és tartalommal tölti meg ezt a „mi”-t.”¹⁹

Saulusban a nyolcnapos ünnep előkészületei kapják a legnagyobb hangsúlyt, s a hagyomány, a Törvény értelmezése kerül általa középpontba. A saját mormolt imaszövegével kapcsolatban teszi fel Saulus a következő kérdéseket: „Vajon mindaz, amit magadban mormolsz, csakugyan elég? Nem lehet elvenni belőle? Nem lehet hozzátenni?” (S, 10.)

Jan Assmann a kulturális emlékezetről szóló könyvének bevezetőjében éppen a széder este rendjével kapcsolatban teszi a következő megfigyelést: az ismétlés biztosítja, „hogy a cselekedetek láncolatai ne a végtelenbe fussanak, hanem felismerhető mintákba rendeződjenek, egy közös »kultúra« azonosítható mozzanataiként.” Minden rítus ismétlés és megjelenítés kettősségét mutatja. A hagyományok írásba foglalásával összefüggésben a hangsúly átkerül az ismétlésről a megjelenítésre, a „rituális koherenciáról” a „textuális koherenciára”. Az így létrejövő struktúrának már nem az utánzás és a megőrzés, hanem az értelmezés és az emlékezés lesz a kötőereje.²⁰ Saulus esetében nem a pusztán ismétlésről van szó, a hagyomány megélése, jelenvalóvá tétele, megtartása az, amely a lejegyzés aktusa nélkül is értelmezése alá vonja a hagyományt. Míg Saulus az értelmezés és tettenérés köreit járja, Simon Péter többféle hagyomány részleges beavatottja lesz az emlékezve megőrzés reprodukáló és rekonstruáló formáival. Az ismétlés, a pontos ismétlés hangsúlyosabb Nádasnál, az ezzel járó textuális koherencia rovására is. A családragényben a gyermekkor mint rítus íródik meg, a maga barbár, kíméletlen és pontos öneszmélésével.

A hagyományátadás szó- és látványbelisége mindkét regényben megvalósul. Verbálisan, vizuálisan vagy mimetikusan közvetített és elsajátított hagyománystruktúrákra épülnek az emlékezések. Saulus számára a vizuális információk a leghangsúlyosabbak, a látvány az elsődleges. Simon Péter számára a vizuális és empirikus információk mellett az emberi kapcsolatok verbális része is kihangsúlyozott és emellett a megfigyeléseiből következő mimetikus elsajátítás is fontos szerepet tölt be. A családragényben kiemelt szerepű a nagyszülőkről mint holtakról való megemlékezés, mely a „közösségszerző” emlékezet paradigmatis esete.²¹

„Minden emberi kultúra alapfeltétele, hogy úgy beszéljen a kimondhatatlanról, hogy ne beszéljen róla.”²²

Az azonosság történeteiként is olvasható a két regény, mely azonosság szorosan

¹⁹ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, 1999. 16.

²⁰ Uo. 17.

²¹ Uo. 63.

²² Nádas Péter: *Játéktér*. Szépirodalmi, 1988. 37.

a hagyományra utalt. Többféle fokozat figyelhető meg a szövegekben. A hagyomány elsődleges elsajátítása az azonosítás útján történik, jelrendszerek, kulturális kódok elsajátításával. Az ismétlés már a hagyomány rendje szerinti cselekvéseket jelenti, az azonosulás létrejöttével lép működésbe. S ezeket a lépcsőket követi az önmaga tettenérése, az azonosság – az „én vagyok” kimondása, a hagyomány elemeinek sajátos, egyedí mintázatok szerinti rendeződése, mely determinációk és döntések együttese.

„A megismerés hajszája az azonosságot üldözi mindvégig. Az üldözés sauli-mészölyi értelmében is.”²³ Az azonosság keresése, tettenérésének szándéka közös elbeszélői szándék e két regényben.

Az identitás, azonosság keresés, az „én vagyok” értelmezései, kimondására tett kísérlet, az azonosítás, azonosulás, azonosság, és tettenérés fogalmai mentén sajátos egymásrautaltság rajzolódik ki a regény között. Az azonosság központi története és megjelenítője a Jézus-történet, melynek Saulus tanúja, jelen van a tárgyaláson, de csupán egy részen keresztül lát rá az eseményekre, s a kimondott „ani hu”-t is csak közvetítve hallhatja. Saulus egyik álmában Rabbi Abjatár vendégei között megjelennek a templomi rendőrség emberei: „Valaki azt suttogja mellettem, hogy nem igazoltatni – *azonosítani* jönnek. »És az jobb?« – kérdezem az idegen férfitől. »Sokkal jobb« – mondja csodálkozva. »Aki igazolva van, még nem biztos, hogy azonos is; de akit azonosnak találnak, az megérdemli, hogy részt vegyen a halászatban, és egyen a halból.«” (S, 83.) Az azonosságot Saulus egyetlen családtagja, nővére, Abela tudná igazolni számára, aki az álombeli történetben megbolondul. Az azonosítás nyomozóként Saulus egyik legfontosabb feladata, melyben elbizonytalanodik. Itt, az álombeli történetben jelenik meg a hal, halászat tematika, mely a családregényben a kisfiú nevének szempontjából is központi motívummá válik. A teljes név kimondásával, mely az azonosságra irányuló kérdésként is értelmezhető: „Simon Péter te vagy?” egy újabb érdekes párhuzam bukkan fel. Míg Mészöly Pál apostolnak a fordulat, a változás előtti „én”-jét igyekszik tetten érni, addig Nádas a sűrű bibliai utalásokat Péter apostol és az elbeszélő nevének azonosságával teszi még hangsúlyosabbá. Mészöly a kortárs prózához (1978-as esszé) fűződő elvárásairól szólva Nádas családregényét mint ígéretnél sokkal többet nyújtót említi. A Mészöly számára fontos irány így fogalmazódik meg: „A mi lehetséges mitológiateremtésünk *ma* csak az egyetemesbe szőtt *íronia és kíméletlen megértés* magunkra alkalmazott ellenpróbájának a körképe lehet.”²⁴ Az íronia talán kevésbé jellemzi e regényeket, de a kíméletlen megértés magunkra alkalmazott ellenpróbájának körképe mint lehetséges mitológiateremtés mindkét műben megvalósul. Az azonosságkeresés történetei épp ezért az azonosság különbözőségeiről is szólnak.

„Akkik a születő és elhaló motívumoknak csak különbségeit, variabilitását érzik, azoknak ez a végtelenből a megnevezés által kiszakított, de abból kiszakíthatatlan ritmus rövidnek tűnik; azt mondják: az élet ideje rövid; hiszen a variációk száma, amelyek körülveszik őket, megismerhetetlenül végtelen. Tehát létezik egy Sok, amihez viszonyítva az övök Kevés. Én nem érzem a motívumok különbségeit, csak tudok róluk, mert én is részt vettem a megismerés hajszájában, de most már azt is tudom, hogy a variabilitás nem lényegi különbségeket, hanem éppen lényegi azonosságot jelent.”²⁵

A motivikus, szerkezeti, narratológiai és tematikus kapcsolatok egy sajátos dialógus

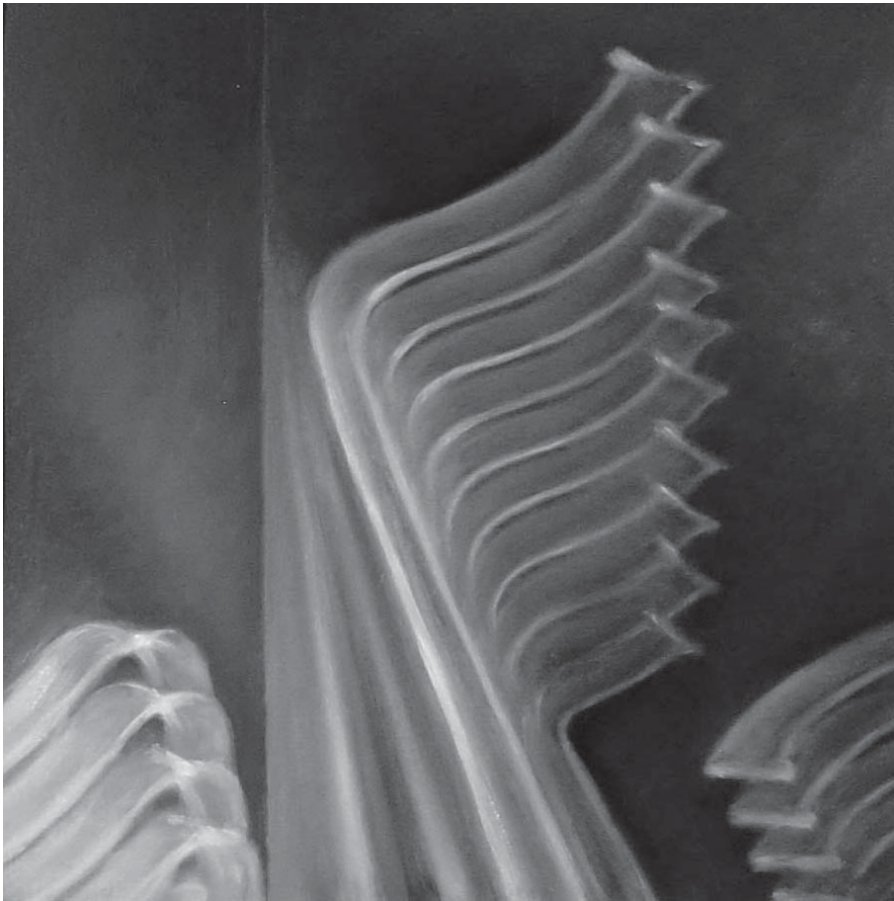
²³ Balassa Péter: i.m. 83.

²⁴ Mészöly Miklós: *Céline ürügyén*. In: Uő: *Érintések*. Szépirodalmi, 1980. 49.

²⁵ Nádas Péter: *Szerelem*. In: N. P.: *Minotaurus*. Jelenkor, 1997. 454.

hálóját hozzák létre e regények között. Ahogy a családragény nagypapája mondja: „A történetek egyszeri részletei az életnek, nincs bennük tanulság. Csak inzwischen, mindig két történet, két lélegzetvétel között: dazwischen!” (Cs, 49.) Egyaránt párbeszédben állnak a zsidó, keresztény hagyománnyal és egymással. A hagyományátadás, a hagyományból való építkezés két önálló formája jelenítődik meg. Az emlékezés kulcsfontosságú formaalkotó elem, értelmező és megtartó megjelenése egyaránt. Pontos és kíméletlen szembenézésre alapuló pszichológia érvényesül a szövegekben. Az ismétlés a tanítás, tanulás alapformájaként is megjelenik, emellett az egyik legfontosabb szövegalkotó erő, az azonosság létrehozója is. Az ismétlések közti íratlan és nyelvbe kódolhatatlan szívós jelenlétének lehetünk tanúi Mészöly és Nádas olvasásakor.

Mészöly Camus tanítvány, nála üres az ég, de érzékeltetni tudja a történesek rejtett összefüggéseinek metafizikáját, Nádas egén fény van, kíméletlen fény, valamennyi fény... Mészöly prózájában a sűrű fény a kollektívben mutatja meg a személyest, Nádas kíméletlen fénye a személyesben a kollektívet.

Lonovics László: Hideg-meleg fények (2004, olaj, farostlemez)